

Divna Zečević

(Zavod za istraživanje folklor, Zagreb)

Izvorni znanstveni članak
UDK 886.2(091):394.25(049.2)

Primljeno: 29.09.1987.

TRI POLEMIČKE
PROPOVIJEDI
PROTIV POKLADA

Srž polemičkih propovijedi vodio se oko pitanja da li je čovjeku, stvorenom na sliku i priliku Božju, dopušteno maškaranje. Navode se i obaraju argumenti obrazovanih pobornika pokladnog veselja, ali polemizira se i s mišljenjem prosječnih slušatelja crkvenih propovijedi. Pokladno slavlje vezuje se najuže s izgonom čovjeka iz raja, s vragom koji se "preobukao" u zmiju i zaveo Evu. Žene su optužene zbog uvođenja poklada, dok se žensko preoblačenje proglašava vrhuncem "norosti". Ispropovijedani poučni primjeri, egzempli, pelde, nalaze se u funkciji zastrašivanja slušatelja i čitatelja.

U *Croatici* 1984. godine, svezak 20-21, objavila je Olga Šojat rezultat svog iscrpnog istraživačkog rada o životu i knjizi kajkavskog pisca Hilariona Gašparotija *Cvet sveteh*. Ne bi se moglo reći da je Hilarion Gašparoti (1714-1768) zaboravljen, ali je zasigurno nedovoljno istražen kajkavski pučki pisac 18. stoljeća.

Činjenica da je bio vrlo cijenjen za života zbog velike erudicije i pobožnosti, kako navodi Olga Šojat citirajući Šafarika, ne isključuje nego upravo podupire njegovu popularnu, pučku književnu djelatnost kojom je širio religioznu i moralnu pouku namijenjenu najširem sloju čitatelja, pa i onima koji nisu bili kajkavci¹.

Njegovo opsežno, poučno književno djelo *Cvet sveteh* bilo je rado čitano. Zahvaljujući

¹ Olga Šojat, "Cvet sveteh-Hilariona Gašparotija (1714-1762)", *Croatica* 20-21, 1984, str.27-79. Vidi str.41.

izboru tekstova kao i komentarima Olge Šojat, pažnju mi je privukla izuzetna zanimljivost propovijedi protiv poklada.

Gašparotijeve vatrene, polemički intonirane propovijedi protiv fašnika - bio je član pavlinskog reda i propovijedao u Lepoglavi - pokazuju da su sredinom 18. stoljeća poklade bile silovita, elementarna društvena pojava kojoj se trebalo suprotstaviti adekvatno silovitom, prijetećom i zastrašujućom poukom.

Pokladnom veselju i razuzdanosti u propovijedima: *Na fašensku nedelju prodeka*, *Na fašenski pondelek prodeka* i *Na fašenski tork prodeka* suprotstavljena je ozbiljnost pučkih poučnih pripovijesti koje je Gašparoti slobodno preuzeo, preveo iz raznih izvora i angažirano ispriopovijedao. To su žestoki primjeri, pelde, prilike, egzempli u kojima se priča o zasluženim kaznama koje su zadesile sudionike pokladnih ludorija. Pouka je drastična, usmjerena na kažnjavanje, što ukazuje na starost izvora kojima se pisac služio.

Srž polemičke bitke vodila se oko pitanja da li je čovjeku, stvorenom na sliku i priliku Božju, dopušteno maškaranje. Hilarion Gašparoti polemizira s argumentima koji su navođeni u prilog maškaranja u namjeri da se dokaže opravdanost i svrsishodnost preoblačenja uz pozivanje na antičke i biblijske primjere.

Gašparoti obara sve argumente, između ostalih npr. da se uskrsnuli Isus ukazao Magdaleni preobučen u vrtlara, rekli bismo primarnom, arhetipskom slikom: maškaranje je vražja izmišljotina jer vrag: "...vu pričetku sveta oblekel je na se kip čemerne kače, prvu našu mater Evu je ovak prekanil, na greh dopeljal i z ovem načinom vse tuge i nevolje zvrhu pokoljenja človečanskoga razlejal"².

Pokladno slavlje time je najuže vezano s izgonom čovjeka iz raja, pa se s institucionalnog crkvenog i religioznog gledišta ukazuje kao nezamisliv čin slavljenja čovjekove propasti. Stoga je logičan zaključak opomena da poklade, fašnik, neizbježno vode ljude u (ponovljenu) propast ili točnije- u ponavljanje propasti svake godine. Od Gašparotija saznajemo da se već početkom godine počinjalo sa zanimljivom motivacijom kupovanja kalendara kako bi se saznalo kad počinje i koliko će dugo trajati "nesrećni fašenk". Za sve ostale praznike ljudima je mogla biti dovoljna najava koju bi čuli u crkvi. Za poklade, međutim, pripreme su počinjale mnogo ranije. Kako su pokladni dani dovodili u pitanje sve što je crkva u toku godine naučavala u propovijedima o ispravnom kršćanskom životu, nije se mogla očekivati od crkve tako rana najava poklada i odobravanje pokladnog veselja, stoga se funkcija kalendara, premda donose sakralni raspored dana u godini, u slučaju ovog praznika očitovala u podržavanju s institucionalnog gledišta, subverzivnog veselja i ludorija.

Poklade proizlaze, kao što se vidi iz propovijedi, iz najniže sfere, iz pada, izгона iz raja, kazne za prvi grijeh što ga je počinila Eva. Adam se nigdje ne spominje kao sudionik i konzument grijeha. Da postigne što veću uvjerljivost i vjerodostojnost u "otkrivanju" glavnog krivca koji je uveo slavljenje poklada, Gašparoti se poziva na latinske izvore koji kažu da su žene predvodile u slavljenju "Bakhuša" i "požerušnih dneva". Upravo su žene, iz bludnih prohtjeva, dovukle "k ovom vražjem svetku i muške glave"! Muškarcima je dodijeljena pasivna, gotovo žrtvena uloga, jer su ih žene "silno dovlekle i dotirale".

Gašparoti je pokladama suprotstavio sve čemu su se ljudi upravo u pokladnim danima spontano i nesvjesno suprotstavljali, to je kršćanski red u vidu pojačane vjerske i moralne pouke popraćene primjerima žestokih kazni.

² *Na fašenski tork prodeka*, str.17.

Vrhunac nereda, "norosti", predstavlja pojava ženskog preoblačenja u muška odijela. Time se Evine kćeri izravno izruguju krivici za izgon iz raja; poigravaju se s redosljedom stvaranja i s društvenim statusom koji pripada isključivo muškarcima:

"(...) z kakovum prevzetnostjum i poufanjem jedna ženska glava vu mušku opravu bi se mogla preobleći štimajuča da nju vsaki pozna?"³.

Zamjera se i velikašima preoblačenje, time napuštaju visoko mjesto na Bogom određenoj društvenoj ljestvici dovodeći u pitanje zadani odnos gospodara i sluga, srljajući u niveliranje koje vodi društvo u propast.

U Gašparotijevim se polemičkim propovijedima javljaju žestoki izrazi, pa se upravo negiranjem poklada na jezičnom planu najbolje ocrtava elementarnost pokladnog stanja suprotnog sivilu svakodnevnice ozbiljnosti.

Svi izrazi upućuju pažnju na najnižu razinu čovjekova postojanja u pokladne dane, na tjelesnost koja se našla na rubu ljudskosti: puno "žeruč" i pijuću ljudi "do grla zoseru se"; čovjek je "vu krvi zakaljan", "zažvalen", "od nasladnosti telovne oslepljen i zažvalen"; vlada "kurvarija, tatbina, razbijanje, ljudomorstvo", "norska bludnost", "čovjek vu plesanju i nesramnom pipanju valja se"; neizbježan je "črni vrag", "creva smrad"; roje se rubne društvene pojave i lica: "nevdate kurvende, nesramni deklīči, nečiste popevke, odurnost, lakomost, nečistoča, odurno preobrazje, grešno naličje, nočne priatelice, halabuka, grmlavica i treskavica strašne kuge i žmehke turske ruke".

Niskost čovjekova položaja za vrijeme trajanja poklada ogleda se u riječima kojima se inzistira na fiziološkim funkcijama čovjeka, što sve služi kao oštra i drastična književno-poučna suprotnost uzvišenosti kojoj bi čovjek trebao težiti dok svi čine upravo suprotno: čovjek živi i valja se u bludu, izmetu i krvi, s "hotnicama" i "kurvendama".

Kad ne bi bila u pitanju propovijed protiv poklada, teški izrazi kojima se služi Gašparoti bili bi neuobičajeni za crkvenu propovijed. Poučnim egzemplima, peldama, primjerima koji bi se danas našli u novinskoj rubrici "crne kronike", izravno se prijete onima koji ne odustaju od pokladnih zabava. Primjeri su u funkciji zastrašivanja dok se najteža osuda namjenjuje plesu i plesanju kao izvoru bluda i izravne veze sa Sotonom. U plesanju tijelo stupa u prvi plan, tijelo koje je u kršćanskoj literaturi uvijek izvor bluda, dolazi u centar pažnje i do nesmetanog uživanja:

"Da plesanje je kolobar kojega je sredina Satan i okruglina angeli njegovi"⁴, dok se na drugom mjestu izravno upozorava:

"Nemaj pajdašenja z nijednum tancušicum".

U kontekstu osude tijela je neoplatonistička podjela na dušu i tijelo, na uzvišeno vrijedno i nisko bezvrijedno, pa kad tijelo "govori" za vrijeme plesanja, smatra se da je "duša" potisnuta i zanemarena. Najstrašnija od svih smrti zadesit će upravo "tancušicu". Dok je plesala, njoj je doletjela palica u čelo, ostala je na mjestu mrtva, tako je: "tancajuč na drugi svet preskakala". Pouka time nije završena, tek će se pokazati sav užas nakon smrti:

"(...) dojde i bik jedan črni, ali bolje rekuči, vu bikovom kipu črni vrag koji ručec k telu doteče, z rogmi les i telo na tla prehiti, i z rogmi vse prebada tak da su se čreva z trupla svojega vsa van rasipala, niti nigdo pred velikum vonjbu vu hiže ne mogel ostati"⁵.

³ Na fašenski tork prodeka, str.24.

⁴ Na fašenski tork prodeka, str.25.

⁵ Na fašenski tork prodeka, str.26.

Rasuta crijeva i smrad pokazuju poučno pokladnu, fašničku degradaciju čovjeka drastično svedenog na fiziološke funkcije, što je suprotno uzvišenom smislu čovjekova postojanja na zemlji.

Srodna je ovoj pouci i ona iz Marulićeve pjesme *Poklad i korizma*, slika u kojoj je degradiranoj i okrvavljenoj tjelesnosti suprotstavljen poziv na post:

“Mnoga još telesa karvava ležahu,
A gavrani mesa u kljun raznašahu.
Tako će raznositi đavoli dušice
Keno neće postiti ner jidu masnice”.⁶

Gašparotijeve propovijedi i u njima sadržani egzempli pokazuju da se čovjek u pokladne dane nalazi u ambivalentnom stanju, na skliskom rubu svih čudorednih suprotnosti. U jeziku se javljaju kontrastna značenja kao očiti znak vladavine suprotnosti.

U egzemplu o pijancu, takva je igra riječima suprotnog značenja, barokna igra ustvari, u kojoj pijanac na smrtnoj postelji čuje samo suprotnosti uzvišenog značenja. Čovjek se u pijanstvu nalazi u neodređenom, ambivalentnom stanju, a na samrti u rubnoj životnoj situaciji u kojoj ne čuje ponudu spasenja, jer je to ujedno i rubna pokladna situacija, razabire upravo suprotnost pozivu na spasenje u igri riječima: “divina - vina - živina”.

“Dobri moj čoveče, misli *divina*, *divina* od Boga i zveličenja tvoga, i ne budi kakti *živina*. Ali kaj na ova pijanec? Vu toliki smrti pogibeli odgovarjal je zadnje reči redovnika: *Vina, vina*. Znovič redovnik reče: *Nevina, vina*, nego *divina*; od Boga misli i ne budi *živina*. Pak pijanec odvrne: *Vina, vina, vin*. I da ne bi zadnji a menkal, mesto njega zbluval je *animam* nesrečnu dušu. O, duša, nesrečna duša! Kakov žitek, takva smrt.”⁷

Poučni književni postupak zastrašivanja i prijetnji nije, međutim, karakterističan samo kad su u pitanju poklade. Isti književni postupak, koji ide za buđenjem i razvijanjem straha i osjećaja krivice, prisutan je u nabožnim tiskanim pjesmaricama za katolički puk u 18. i 19. stoljeću. Strah se javlja i u pogledu usmjerenom k srcu Isusovom, u knjižici koja je tiskana 1827. godine: “Pobosnozt k-bosanskomu szerdczu Jesusha odkupitela nashega kakti zjedinenye z- vszemi pravoverniki. Na Duhovnu Haszen Siveh y Mertveh”;

tekst navodim u novoj grafiji:
“Na pogled prekrotkoga Srca tvojega, dragi Jezuš, strašim se, da moje tvojemu tak malo spodobno je, pokehdb ja na vsaku tenju, na vsaki mah, na vsaku žalnu reč nevolen bivam i prituževam se.”⁸

Strah se javlja iz oštine kontrasta, iz usporedbe čovjeka s nedostižnim savršenstvom, Isusom, dok se u propovijedima protiv poklada strah emitira ne samo prijetnjama teških kazni nego i stanjem koje je oštri kontrast svemu što se od kršćanina očekuje u toku cijele

⁶ Marko Marulić, “Poklad i korizma”, stih: 55-58. u knjizi: *Marko Marulić, Versi harvacki*. Čakavski sabor, Split 1979, str.280.

⁷ *Na fašensku nedelju prodeka*, str.8.

⁸ Pobosnozt k-bosanzkomu szerdczu Jesusha odkupitela nashega kakti zjedinenye z-vszemi pravoverniki. Na Duhovnu Haszen Siveh y Mertveh z-vnogemi szvètemi Proztchèny od Ztolicze Apostolzke nadèlyena, vu Rimu leto 179 podignyena, szada po czèlém Kerztchankém Szvétu rashirjena, y vu Horvatzkém Jeziku z raztolnachenem, molitvami, y jednom Pridavkom na szvetlo van dana. Od preizvishenoga, preszvètloga, y prepostuvanoga Gozpodina Biskupa Makszimiliana Verhovacz de Rakitovecz. Prituzkana vu Zagrebu pri Ferenczu Suppan. 1827, str.34.

godine - čovjek je sveden na potencirano obavljanje fizioloških funkcija. Književno i poučno, logična je pojava straha koji se javlja u pogledu na Raspetoga, na prijelazu već, i još uvijek, iz 19. u 20. stoljeće:

“Za mene je što sam crv
Kristus lio svoju krv.”⁹

Gašparoti naglašava krhkost čovjekova života, pa se time ističe čovjekova tjelesna sićušnost. Takav kakav jeste, sitan, nemoćan crv, čovjek se zaboravlja za vrijeme poklada i pretjeruje u konzumiranju svih užitaka. Propovijedajući vatreno Gašparoti poziva slušatelje i čitatelje da se - prestraše:

“Ah, poslušnete anda i prestrašete se.”¹⁰

Poziv na strah u vrijeme poklada, poziv je na ozbiljnost, osvještavanje od grijeha i grešnog stanja, izravno je suprotstavljen pokladnom veselju i razuzdanoj neozbiljnosti fašnika. Očekuje se da slušatelji i čitatelji, zaplašeni poučnim primjerima, ostanu daleko od smijeha i pokladnog nereda, jer na “krhkoču žitka” stalno vreba smrt u ponuđenim egzemplima.

Polemički karakter propovijedi ogleda se ne samo u Gašparotijevu navođenju argumenata obrazovanih pripadnika protivničke strane kojima se nastoji opravdati pokladno veselje i slavlje nego i u polemiziranju s mišljenjem, može se reći prosječnih slušatelja crkvenih propovijedi. Hilarion Gašparoti dobro poznaje svoju pastvu, zna kako dišu, pa kad u egzemplu “stanoviti prodektor” govori protiv grijeha “zažgano i oštro”, upravo tako vatreno kao što govori odnosno piše Hilarion Gašparoti, tada jedan od slušatelja kaže:

“Prodekatori listor iz prodekalnice treskaju, da bi nas prestrašili.”¹¹

i na drugom mjestu: “Vkanjuju nas popi, ki vuče, da i po smrti duša živa bude”¹².

Prvi je od ovih sumnjičavaca bio bludnik a drugi pijanac, pa su svoje grijeha platili smrću, ali u kaznu je uračunato i spomenuto nevjerovanje i omalovažavanje “prodekatora”. Bludnik je umro u ponoć, u vrijeme kad se po narodnom vjerovanju bude sve nečiste sile, njegova “nesramna pajdašica” našla ga je “vu krvi zakaljanoga” dok je drugi prodao dušu đavolu kako bi kupio vina, pa završava u paklu.

Pouka je zastrašujuća i “usput” opominje i sve one koji za propovjednike kažu da “iz prodekalnice treskaju”.

Zanimljivost leži u činjenici da Gašparoti u polemici s mišljenjem prosječnih slušatelja propovijedi, dolazi u kontradikciju. Kažnjava se onaj koji kaže da “prodekatori” propovijedaju kako bi ljude prestrašili, dok Gašparoti doista želi da strašnim primjerima probudi strah u slušateljima i čitateljima; čini se da pisac, kažnjavajući prosječne kritičare crkvenih propovijedi, zaboravlja kako i sâm poziva ljude: “Ah, poslušnete anda i prestrašete se.”

Do kontradikcije je došlo zbog književno-utilitarne funkcije zastrašivanja. Propovijedima Gašparoti želi izravno djelovati na društvo svoga vremena, pa je, kao i svako pučko poučno štivo, usmjeren na neposredno mijenjanje društvenih mana.

Ljudi su rado slušali i čitali egzemple, kao što se danas rado čita novinska crna kronika, pa se s puno razloga može pretpostaviti da su se egzempli protiv poklada širili i usmenim

⁹ — *Pjesme o vjeri, nadu i ljubavi u Gospoda i spasitelja našega Isusa Krista*, Zagreb 1900, str.32.

¹⁰ *Na fašensku nedelju prodeka*, str.4.

¹¹ *Na fašensku nedelju prodeka*, str.5

¹² *Na fašensku nedelju prodeka*, str.5

putem.

Poneki od njih mogli su djelovati i kao praktična opomena i poziv na oprez zbog nezgoda u pokladnim danima, npr. da se pokladna odjeća ne zapali, kao u egzemplu o trojici mladića plemenita roda koji su načinili pokladnu odjeću od smole i kudjelje. Viši smisao kazne očitava se u činjenici da za gašenje u bunaru nisu našli vode; sluga koji je donio posudu s vodom iz kuhinje, spotakao se na pragu, pa su sva tri mladića izgorjela. Isti se egzempl širio u njemačkoj propovjednoj literaturi 18. stoljeća, nalazimo ga u knjizi Elfriede Moser-Rath *Predigtmärlein der Barockzeit*¹³ pod naslovom: "Fassnacht-Spiel bey den Wind-Liechtern kostet drey jungen Graffen das Leben"; i dok se u Gašparotijevu egzemplu navodi mjesto i vrijeme zbivanja - okolica Pariza 1570. godine, u njemačkom je to primjeru zamak kraj Waldenburga 1470. godine.

O Gašparotijevu poznavanju anonimnog djela pisanog baroknim stilom, *Centi-Folium Stultorum*-(*Stolisnik lûdā*), iscrpno je pisala Olga Šojat¹⁴.

Gašparoti očekuje od propovijedi, riječi, knjige, da se "ostvari", riječ je izjednačena s istinom, riječ se ispunjava, a knjiga se izjednačuje s porukom koju donosi: "Spominam se tulikaj iz stanovite knjižice, vuprav za fašenske dneve van podane z strašnum grožnjum". Prijetnja ispisana u knjižici protiv preoblačenja i maškanja ostvaruje se i Bog stavlja hercegu "čudnovito naličje" na lice od čega se svi uplaše. Pouka dobiva na uvjerljivosti osobito kad pogađa one na vrhu društvene ljestvice, hercege i hercežice. Prijetnja ne ostaje na papiru nego se ispisuje na čovjekovu, grešnikovu licu! To je pučki poučni književni put od poruke do realizacije.

Gašparotijeve se protu-pokladne propovijedi završavaju poučnim stihovima i posljednjom prijetnjom, prijetnjom Sudnjeg dana.

Prijetnja Sudnjim danom i strašnim sucem održat će se u nabožnim pjesmama i pjesmaricama u toku cijelog 19. stoljeća, u bestselleru fra Marijana Jaića (1795-1858), u zbirci *Vinac bogoljubnih pisama*, prvo izdanje 1827. godine. Zbirka je doživjela sedam izdanja, dok je isto djelo u obliku molitvenika do kraja stoljeća, tj. do 1903. godine, izašlo u dvadeset izdanja, a svako izdanje u pet tisuća primjeraka. Tako je prijetnja strahom pred Sudnjim danom i strašnim sucem stigla na prag 20. stoljeća u masivnom broju izdanja i primjeraka¹⁵.

Kao što se knjiga izjednačava s porukom koju nosi, tako se istim načinom mišljenja može čovjek izjednačiti s maskom koju nosi, pa lice i maska tj. naličje, postaju nedjeljivi. Gašparoti ništa ne propušta u svojoj angažiranoj polemici, svima koji ne dijele njegovo mišljenje poručuje da će se izjednačiti s maskom koju su izabrali:

"O, kuliko je takoveh norskeh maškarih, koterem isto naličje i preobrazje k licu je priraslo, niti z nikakvem zmišlenem načinom ono doli vzeti, niti otrči, niti odrezati nesu mogli."¹⁶

¹³ Elfriede Moser-Rath, *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes*, Berlin 1964, str.181.

¹⁴ Olga Šojat, navedeno djelo, vidi str.35. i dalje.

¹⁵ Studiju o istraživanju nabožne osjećajnosti u tiskanim pjesmaricama 19. stoljeća za katolički puk objavit ću u knjizi *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća* u izdanju Izdavačkog centra "Revija" iz Osijeka, 1988. godine.

¹⁶ *Na fašensku nedelju prodeka*, str.21.

Promatrane u kontekstu pučke nabožne književnosti u kojoj su književno dominantne teme straha i prijetnje kaznama, poklade se ukazuju kao gejzir smijeha iz tamnih dubina; istraživanjima sve se više otkriva i potvrđuje značajnost poklada. Moglo bi se reći da su za vrijeme trajanja pokladnih dana, poklade požderale strah.